

JULIA DAHLBERG

Konst och vetenskap

Intellektuell gemenskap i Helena Westermarcks brev till sin bror

Konstnären och författaren Helena Westermarck (1857–1938) hade en förtrolig relation till sin yngre bror, sociologen och forskningsresenären Edvard Westermarck (1862–1939). Brevväxlingen mellan de båda syskonen omfattar närmare 600 brev och sträcker sig från 1870-talet fram till Helena Westermarcks död vid slutet av 1930-talet.¹ I breven återfinns bland annat ett utbyte av råd och tankar kring karriärfrågor. Genom dessa kan man följa hur Helena Westermarck uppfattade sin egen yrkesroll och hur hon försökte etablera sig som konstnär. Breven visar också hur Helena Westermarck iscensatte sin konstnärspersona med utgångspunkt i en intellektuell gemenskap som tog fasta på likheterna mellan hennes eget konstnärliga och broderns vetenskapliga arbete.

Helena Westermarck studerade konst vid Finska konstföreningens ritskola i Helsingfors från 1874 till 1877 och fortsatte därefter med privatlektioner för konstnären Adolf Becker. År 1879 begav hon sig till Paris där hon studerade måleri för bland andra J. L. Gérôme (1824–1904), Léon Bonnat (1833–1922) och J. Bastien-Lepage (1848–1884). Hon kom att vistas i Paris i flera repriser fram till 1884. Under 1880-talet började Helena Westermarck även skriva tidningstexter och bokrecensioner för bland annat *Finsk Tidsskrift*. Hennes första bok, novellsamlingen *Ur studie-boken I*, utkom 1890. Därefter publicerade hon ett flertal romaner samt biografier över kvinnor så som Fredrika Runeberg (1807–1879), Adelaïde Ehrnrooth (1826–1905) och George Eliot (1819–1880). Hon engagerade sig även i kvinnosaksrörelsen och var under en lång period sekreterare för kvinnosaksföreningen Unionen samt redaktör för föreningens tidskrift *Nutid*. Hon ställde även upp som kandidat i lantdagsvalet 1907.²

Av sin omgivning titulerades Helena Westermarck på tidstypiskt sätt oftast ”fröken”. När hon själv fick tillfälle att påverka hur hon presenterades föredrog hon en yrkesbeteckning. Då hon uppgav sin titel för publicering i *Adresskalender för Helsingfors stad* antecknade hon sig själv som ”konstnärinna”. På gravstenen på Sandudds begravningsplats i Helsingfors står det ”skriftställarinna”. I sina memoarer *Mina levnadsminnen* (skrivna från senare delen av 1920-talet till 1930-talet samt postumt utgivna 1941) framställde hon sig själv som en iakttagande och samtidskommenterande konstnär.³ Dessa yrkesbeteckningar visar att Helena Westermarck tog sig själv på allvar i sin yrkesroll och att hon ville framställa sig själv som en konstnär. Man skulle kunna sammanfatta det

som att hon inför sin omgivning sökte iscensätta en konstnärspersona (jag kommer i fortsättningen att använda beteckningen ’konstnärspersona’).

Begreppet ’persona’ har använts för att beskriva ”en kulturell identitet som dels formar den enskilda individen till både kropp och sinne, och dels skapar ett kollektiv av flera personer med en gemensam och igenkännbar fysiologi”. Det kan således sammanfattas som ett kollektivt omfattat och kulturellt definierat mönster för vad som krävs för att en person av sin omgivning skall uppfattas som trovärdig i en bestämd social funktion så som exempelvis konstnärsrollen. Behovet att iscensätta en konstnärspersona i enlighet med omgivningens förväntningar påverkar konstnärens levnadsval, umgänge, tycke, stil och smak på flera nivåer.⁴

Genom Helena Westermarcks brev, dagböcker, memoarer och självbiografiska texter kan man studera hur hon på olika sätt försökte iscensätta en konstnärspersona. Dessa källor kan tillsammans med hennes agerande både i det offentliga och i det privata beskrivas som handlingar (eng. *doings*). Som handlingar uppfattas således många olika typer av både verbala och ickeverbala uttryck så som skrivna eller muntliga uttalanden samt gester och andra kroppsliga uttryck.⁵ Dessa handlingar kan betraktas som ett slags performans eller iscensättningar genom vilka Helena Westermarck strävade till att upprätthålla en övertygande konstnärspersona inför sin omgivning.⁶ Det ”jag” som således framträder i memoarerna, eller i hennes brev till brodern, är en iscensättning som påverkas av en mängd olika faktorer så som de rådande sociala normerna samt vem den förväntade mottagaren är och i vilken relation författaren står till denna.⁷

Genom Helena och Edvard Westermarcks brevväxling framträder de olika positionerna för män och

kvinnor samt maktförhållanden inom det sociala fält som befolkades av konstnärer och vetenskapsmän under slutet av 1800-talet och under 1900-talets första årtienden. Helena Westermarcks liv och yrkesval påverkades på flera sätt av det faktum att hon som kvinna inte hade samma möjligheter som sina manliga kolleger att iscensätta en konstnärspersona som stämde överens med vad den dåtida omgivningen förväntade sig av en konstnär. Inför sig själv och sin omgivning var hon därför tvungen att konstruera en alternativ persona utgående från delvis andra definitioner av konst och konstnärlighet. Genom att framhäva en intellektuell gemenskap med broderns vetenskapliga arbete kunde Helena Westermarck, så som här kommer att diskuteras, göra just detta.

Syster och bror

I sina memoarer *Mina levnadsminnen* ger Helena Westermarck relationen till brodern ett förhållandevis stort utrymme. Edwards namn omnämns betydligt oftare än de andra syskonens och Helena Westermarck framhäver även flera olika tillfällen då hon och brodern rest, bott eller arbetat i varandras sällskap⁸. Genom dessa skildringar ville hon i memoarerna iscensätta en särskild gemenskap mellan sig själv och brodern. Denna strävan framkommer exempelvis redan tydligt i memoarernas skildring av Edwards födelse på Helena Westermarcks egen femårsdag:

”Den dag då jag fyllde fem år, inträffade i hemmet en mycket glad och mycket viktig händelse. Min yngsta bror kom till världen på min födelsedag den 20 november 1862. Man sade mig, att den lille brodern var en födelsedagsgåva till mig, och jag tog också saken på allvar och ansåg honom sedan alltid såsom på något sätt mer tillhörande mig än någon av de andra i hemmet.”⁹

Edvard Westermarcks doktorsavhandling *The Origin of Human Marriage* blev färdig 1889. Genom sitt arbete profilerade han sig som en internationellt orienterad forskare med expertis inom äktenskaps- och moralfrågor. Han innehade professuren i praktisk filosofi vid Kejsarliga Alexanders-universitetet från och med 1906, men kom i praktiken att dela sin tid mellan Helsingfors, London och Marocko. På den sistnämnda platsen utförde han etnologisk fältforskning som resulterade i flera större forskningsarbeten. År 1907 tilldelades han den första professuren i sociologi vid London School of Economics. Vid grundandet av Åbo Akademi 1919 utsågs han till den nya högskolans första rektor samt professor i filosofi. Han lämnade rektorstjänsten redan 1921, men kvarstod som professor i filosofi fram till sin pensionering 1931. Han fortsatte även med sina forskningsresor till Marocko. Han var en internationellt erkänd forskare och vetenskapsman med en synlig position i den finska offentligheten.¹⁰

Den tidigare forskningen har inte i någon större utsträckning uppmärksammat Helena och Edvard Westermarcks nära familjeförhållande. Syskonskapet omnämns

oftast enbart kortfattat eller också inte alls. Det finns emellertid skäl att studera de båda syskonen i relation till varandra. Syskon utgör ofta långvariga och nära kontakter inom den enskilda individens nätverk. De kan beskrivas som viktiga resonansbottnar för reflektioner om det egna jagets orientering i världen samt val av levnadssätt och livsbana.¹¹ Syskonskapet är exempelvis betydelsefullt inte minst då det handlar om könsroller och könsidentitet men också som stöd och förebilder för samhälllig aktivitet, något som stämmer mycket väl för Helena och Edvard Westermarcks relation.¹²

Helena och Edvard Westermarck var båda två begåvade och studieinriktade redan i unga år. Familjens ekonomiska och sociala ställning förändrades inte märkbart medan de båda syskonen gick i skola och utbildade sig. I teorin hade de alltså samma utgångspunkter. Att deras liv i intellektuellt avseende ser så olika ut berodde åtminstone delvis på vilka möjligheter som stod öppna för de båda könen.¹³ På grund av detta förhållande utgör Helena och Edvard Westermarcks relation även en möjlighet att göra jämförelser mellan kvinnligt och manligt då det kommer till offentligheten och intellektuella roller under det sena 1800-talet.

Hur såg den unga Helena Westermarck på sina egna möjligheter i förhållande till bröderna? I en passage i memoarerna låter den vuxna memoärförfattaren sitt eget barna-jag jämföra sig själv med sina bröder:

”Då jag såg mina bröder och de forna lekkamraterna, som växte upp till unga män, gå fram mot olika mål som de för sig hade uppställt, så föreställde jag mig, att de gjorde det säkert och självmedvetet utan att plågas av tvivel och anfaktelser som jag. Därjämte var för dem allt lagt väl tillrätta på de banor de ville beträda.”¹⁴

I brevväxlingen med Edvard Westermarck finns dock ingenting som tyder på att Helena Westermarck upplevde någon form av osäkerhet i förhållande till sin yngre brodern. Även om uttryck för sådana jämförelser saknas i breven behöver det givetvis inte betyda att de inte förekom. Men jämförelsen till bröderna kan även uppfattas som den vuxna kvinnosakskvinnans sätt att synliggöra en skevhet mellan könen.

Med sitt långa förflutna inom kvinnosaksrörelsen ville Helena Westermarck göra läsaren uppmärksam på att kvinnors möjligheter generellt var mer begränsade än mäns. I sina barndomsskildringar återkommer hon därför indirekt till situationer då hon på olika sätt blivit medveten om att hon som flicka hade färre möjligheter och en svagare position i tillvaron än pojkar och män. På ett ställe i memoarerna beskriver Helena Westermarck exempelvis hur hon som barn iakttog hur fattiga och ogifta gamla kvinnor tvingades stå ut med respektlösa skämt och löje i utbyte mot bistånd i form av kläder och matvaror. Den strukturella orättvisa som dessa kvinnor utsattes för hade enligt Helena Westermarck inte ännu gått upp för det iakttagande barnet, men den lilla flickan i memoarerna anade ändå redan dessa kvinnors hjälp-

”Helena Westermarck var då 22 år gammal och hade aldrig tidigare hört en kvinna hålla en offentlig föreläsning.”

löshet. Denna utsatthet framstod för den vuxna memoarförfattaren som ”livets bittra tragik för kvinnorna”.¹⁵

I sin egen vardag ställdes Helena Westermarck inför samma begränsningar som andra kvinnor i hennes samtid. Något om inverkan av dessa begränsningar kan man sluta sig till genom en kortfattad passage ur hennes brev. I mars 1880, cirka fyra månader efter att hon hade kommit till Paris, gick Helena Westermarck på en föreläsning som behandlade författaren Alexandre Dumas den yngres (1824–1895) sätt att beskriva kvinnor. I ett brev till sin mor erkände hon att ämnet förvisso intresserade henne, men mest av allt gick hon på grund av att föreläsaren var en kvinna. Helena Westermarck var då 22 år gammal och hade aldrig tidigare hört en kvinna hålla en offentlig föreläsning.¹⁶

Helena Westermarcks möjligheter att i egenskap av kvinna upprätthålla en framgångsrik konstnärspersona på samma villkor som sina manliga kolleger kringsskars bland annat av kvinnors begränsade möjligheter att studera, röra sig utomhus och framträda offentligt. Trots detta möter man förvånande få av dessa begränsningar i hennes memoarer. Claeson-Pipping som har diskuterat Helena Westermarcks författarskap menar att hon gärna avdramatiserade och avpersonifierade motståndet mot kvinnligt yrkesarbete. Denna avdramatisering var enligt Claeson-Pipping ett sätt att normalisera kvinnliga yrkesutövare. Istället för att fästa uppmärksamheten vid motståndet till kvinnligt yrkesarbete framställde Helena Westermarck det som fullständigt självklart att kvinnor kan och bör arbeta.¹⁷ Så som Minna Hagner har påpekat skrev Helena Westermarck, i likhet med flera andra samtida författare, om kvinnornas historia på ett sätt som var ägnat att främja kvinnorörelsens politiska målsättningar.¹⁸

I sina memoarer ställdes Helena Westermarck således inför ett motsvarande problem. Om hon framhävde sin egen kamp för sina rättigheter som kvinna riskerade hon att ge alltför mycket utrymme, och därmed även ett slags ofrivillig legitimitet, till en tolkning som innebar att manlighet framstod som viktigt för en framgångsrik iscensättning av en konstnärspersona. Även om hon således mellan raderna gärna ville framhäva hur den strukturella ojämlikheten påverkade henne själv och andra kvinnor så ville hon inte heller ge kritiken av kvinnligt yrkesarbete för mycket utrymme. Lösningen blev därför att iscensätta ett av omständigheterna påtvingat mångsysslande som en väsentlig del av Helena Westermarcks konstnärspersona.

Måla eller skriva?

Helena Westermarcks mångsysslande var förknippat med hennes kön. I sina memoarer framhåller hon att även om det i teorin skulle ha funnits en möjlighet för kvinnor att studera vid universitetet under 1870-talet så var det i praktiken nästan omöjligt eftersom det endast beviljades några få studierätter för kvinnor. Enligt Helena Westermarck avskräckte uppgifter om avslag på ansökningar kvinnor från att överhuvudtaget ansöka om studierätt. Hon antyder på så vis att hon gärna skulle ha ägnat sig åt akademiska studier om möjligheten hade funnits.¹⁹ Konststudierna framstår därmed nästan som ett val i brist på bättre alternativ: ”Konstundervisningen var ju för övrigt ett område som inte var omgärdat av murar med uppgift att avhålla flickebarn från att beträda det”, konstaterade Helena Westermarck apropå studievalet i sina memoarer.²⁰

Helena Westermarcks arbete med tavlan *Strykerskor* (1883) och det därpå följande mötet med en oförstående

**”Att idka måleri för nöjes
skull kan aldrig falla mig in.
Jag vill lära mig allt hvad jag
kan eller intet.”**

konstkritik har beskrivits av Riitta Konttinen och Harriet Weckman. I dessa framställningar framstår kritiken och Helena Westermarcks tvivel på den egna förmågan som en orsak till att hon lämnade måleriet.²¹ I breven till bröderna Rudolf och Edvard Westermarck samt i dagböckerna avtecknar sig emellertid också hennes högt ställda ambitioner för sina konststudier. Hon ville skapa sig en yrkesroll inom måleriet: ”Att idka måleri för nöjes skull kan aldrig falla mig in. Jag vill lära mig allt hvad jag kan eller intet”, skrev hon till sin bror Rudolf Westermarck.²²

I breven till bröderna var Helena Westermarck tydlig med att hon inte ville nöja sig med att bli en duktig amatör. Ifall omständigheterna gjorde det omöjligt för henne att förverkliga sina målsättningar ville hon istället använda tiden i Paris till andra studier för att på så vis kunna skapa sig ett ekonomiskt oberoende samt en självständig framtid. Dessa tankar gav hon uttryck för i ett brev till fadern redan en kort tid efter sin första ankomst till Paris och senare även i det ovan citerade brevet till brodern: ”Ty det står fast att nog måste man sjelf kunna engång skaffa sig det kära brödet. Det är den slags kvinnoemancipation jag sträfvar för och af djupaste öfvertygelse tror på, och det säkraste medlet att komma dertill är kunskap, det må sedan vara i hvilken branche som helst”, förtydligade hon.²³

Målsättningen med vistelsen i Paris var därför att studera konst, men också att skaffa sig en slags informell utbildning eller kunskapsgrund som kunde säkerställa en självständig framtid. I breven från Paris 1879–1881 framgår att Helena Westermarcks intressen sträckte sig utöver måleriet – hon studerade franska och gick ofta på olika föreläsningar. I hemlandet hade hon fått möjlighet att privat studera skrivteknik och uppsatsskrivning

för professor C. G. Estlander (1834–1910). Med hans hjälp utvecklade hon sin förmåga att uttrycka sig i skrift och publicerade sina första texter i *Finsk Tidskrift* som redigerades av Estlander.²⁴ I ett av sina brev till brodern Edvard från december 1879 (hon hade då varit endast en månad i Paris) anspelade Helena Westermarck på den uppmuntran hon mött från både Estlander och sin andre lärare, konstnären Adolf Becker (1831–1909). I hennes gestaltning framstår valet mellan måleriet och det skrivna ordet som ett tydligt val mellan två möjligheter. Estlander representerar skrivandet medan Becker står för måleriet:

”Du frågar om jag börjat tänka på C.G.E:s [Carl Gustaf Estlanders] uppmaning. Icke än, det vore för tidigt. Sedan gör du en supposition att jag skulle glömt honom för Becker, i allra största förtrolighet och hemlighet vill jag anförtro dig att jag småningom börjar komma på det klara med att C.G.E. dock sist och slutligen skall bli den rätte, det kan ej hjälpas.”²⁵

För Helena Westermarck representerade journalistiken och skrivandet till en början en möjlighet till egna utkomster vid sidan av måleriet. Tanken på att endast ägna sig åt skrivandet blev emellertid starkare under de därpå följande åren. I sin dagbok noterade hon sina känslor inför utgivningen av hennes första bok, novellsamlingen *Ur studieboken I* (1890):

”Dessutom känner jag nu att jag står på gränsen och måste lämna måleriet åsido. Jag tror att det i alla afseenden blir det bästa för mig, men det slutliga afgjörandet är så svårt, det är som att rycka upp något, som man förut planterat – och dock tror jag att det varit den rätta vägen att studera till målare för att kunna bli författarinna.”

”Det journalistiska skrivandet med artiklar och bokrecensioner var ’dagsverken’ som gav pengar och säkerställde uppehållet. Målsättningen var ändå att skriva skönlitteratur och längre arbeten.”

Och några dagar senare i ett odaterat inlägg skriver hon: ”Idag förde jag manuskripten till tryckeriet. Det var ett högtidligt ögonblick och liksom en besegling af mitt öde.”²⁶

Med utgivningen av *Ur studieboken* upplevde Helena Westermarck således att hon slutgiltigt hade övergått till litteraturen. Det journalistiska skrivandet med artiklar och bokrecensioner var ”dagsverken” som gav pengar och säkerställde uppehållet. Målsättningen var ändå att skriva skönlitteratur och längre arbeten.²⁷ Romaner och noveller var mer passande för en kvinna att skriva, medan facklitteraturen med sina mer akademiska metod- och stilgrepp däremot ännu var förbehållna män. Till en början var Helena Westermarcks texter därför främst skönlitterära, men med åren och stigande självförtroende gav hon sig också in på facklitteraturen och började skriva biografier över yrkeskvinnor och föregångare inom kvinnorörelsen.²⁸ Från London kommenterade Edvard Westermarck för sin del utgivningen av de första novellerna med att nu skulle hon väl ta itu med en längre roman? En författare som ville komma till anseende borde skriva längre arbeten.²⁹

Den mångsysslade konstnären

Helena Westermarck avslutade således sin aktiva karriär som bildkonstnär vid en ålder av knappa 30 år. Genom hennes brev till modern och de kvinnliga konstnärskollegorna uppstår lätt intrycket att detta beslut berodde på osäkerhet och tvivel på den egna förmågan inför en oförstående konstkritik.³⁰ Men man kan också se Helena Westermarcks konstnärskarriär ur det perspektiv som framträder i andra källor så som dagboken och breven till bröderna Rudolf och Edvard. I dessa är tonen själv-

säkrare och ibland till och med raljerande. Övergången från ett målade till ett skrivande uttryckssätt ter sig i dessa källor som en följd av behovet att försörja sig själv men också av Helena Westermarcks högt ställda ambitioner på sitt skapande arbete.

Genom dessa källor framgår även att Helena Westermarck inte uppfattade slutet på den aktiva målarkarriären som ett slut på konstnärskarriären. I stället kan man hävda att hon på ett smidigt sätt införlivade alla de verksamhetsformer som hon ägnade sig åt under begreppet ’konst’. Så som de ovan citerade dagboksanteckningarna antyder kom hon att betrakta konststudierna som förberedelser inför den senare verksamheten som författare. På så vis inkorporerade hon både det målade och det skrivande jaget under sin konstnärspersona. Den här förändringen avspeglar sig även i breven.

Genom att inbegripa litteraturen i begreppet ’konst’ gjorde Helena Westermarck en tolkning som inte var helt ovanlig på den här tiden. Uttrycket ’konst’ kunde nämligen under 1800-talet inbegripa alla de konstformer som omfattas av begreppet ’de sköna konsterna’, *beaux-arts* eller *fine arts*: det vill säga måleri, skulptur och arkitektur, samt litteratur och musik. När Konstnärsgillet i Finland grundades 1864 bestod föreningen exempelvis inte enbart av bildkonstnärer. Den ursprungliga målsättningen var tvärtom att sammanföra representanter för samtliga former av de sköna konsterna. Konstnärsgillet utvecklades sedermera till en sammanslutning enbart för bildkonstnärerna, men under Helena Westermarcks tid hade gillet ännu kvar sin funktion som ett sällskap med avsikt att förena i synnerhet bildkonstnärer och författare, d.v.s. ”artister” och ”litteratörer”. Helena Westermarck tillhörde själv Konstnärsgillet ”skiftställerloge”.³¹

Den tidigare forskningen om Westermarck har haft svårt att greppa hela hennes ovanligt mångsidiga och breda verksamhet som både konstnär och författare. Den existerande litteraturen tenderar därför att antingen betrakta henne som konstnär³² eller författare³³. Hennes övriga verksamhetsfält (journalistiken, medborgaraktivismen och det politiska aktiviteterna) har däremot ofta hamnat i skym undan. I breven mellan Helena och Edvard Westermarck finns emellertid mycket som tyder på att hon själv inte uppfattade sina olika verksamhetsfält som väsensskilda. I stället tycks hon närmast ha betraktat dem som olika uttrycksätt med en gemensam nämnare: ett skapande intellektuellt arbete.

God jul och gott arbete!

Tanken på arbetet återkommer gång på gång i Helena Westermarcks brev till brodern Edvard Westermarck. Således kunde hon exempelvis i sitt födelsedagsbrev till brodern i november 1899 utbrista: "Om jag kunde själv få utstaka mitt öde, skulle jag önska att i ostörd ro och utan afbrott af obehaglig art få arbeta, och sedan jag skrivit allt det jag velat skriva, skulle jag få dö vid skrifbordet liksom Z. Forsman".³⁴ Och i ett annat brev till födelsedagen därpå följande år, fortsatte hon på samma tema:

"Mina tankar äro mina barn', hade en engelsk skulptör kallat ett af sina verk [sic!], som jag nyss såg afbildat, och jag fann idéen anslående. Tankar och verk äro ingen föraktlig afföda. Jag önskar att ditt barn måtte blifva snillrikt".³⁵

Arbetet sammanvävdes och jämfördes således i Helena Westermarcks retorik med stora livshändelser som både döden och genererandet av nytt liv.

I sina brev till Edvard Westermarck återkom Helena Westermarck ofta till arbetets meningsfullhet. "God jul och gott arbete! Ty arbete är ändå det bästa här i världen", skrev hon exempelvis till brodern från en kurortsvistelse i Enköping i Sverige i december 1887, och tillfogade ett citat av den franska författaren Lafontaine: *Travaillez, prenez de la peine, c'est le fond qui manque le moins* ("Att arbeta och anstränga sig, det är den grund som saknas mest").³⁶ Och i mars året därpå kommenterade hon broderns planer för sitt arbete vid British Museum:

"Det gläder mig ofantligt att ditt arbete går bra! Är det ej sant att då man sålunda arbetar vid en sådan der stor civilisationens härd, är det som om ens ögon skulle blifva öppnade, man får så många nya vyer, man lika som spricker ut. Så kände jag det åtminstone i Paris."³⁷

Genom dessa referenser till arbetet ville Helena Westermarck upprätta en gemenskap mellan sig själv och brodern. När hon talade om arbete avsåg hon nämligen inte vilket som helst arbete, utan den typ av intellektuella, kreativa och nyskapande arbete som både hon och brodern ägnade sig åt.³⁸ Det var en tolkning av arbete som åtminstone till vissa delar skilde sig från

den syn på kvinnors arbete som exempelvis var vanlig inom den dåtida fennomanska kvinnorörelsen. I likhet med dessa såg Helena Westermarck det som viktigt att även som kvinna kunna försörja sig själv. Men i hennes texter saknas helt den nytto-, plikt- och flitighetsretorik som ofta återkommer i dåtida texter om arbete.³⁹ Istället uppfattade hon sitt arbete som viktigt för sin egen utveckling. I dagboken konstaterade hon apropå de teckningslektioner hon försörjde sig på att ge: "Jag lär mig föga själf af dem, och jag är en stor egoist i den vägen, vill ej gärna hafva något arbete, genom hvilket jag icke själf går framåt". Samtidigt ville hon med sin konst bidra till att föra samhället framåt.⁴⁰

Av dessa orsaker gjorde Helena Westermarck inte någon egentlig skillnad på broderns forskningsarbete och sitt eget konstnärliga arbete utan framställde dem som förenade av ett slags intellektuell gemenskap. Detta framgår exempelvis av ett brev som hon skrev till Edvard i januari 1901. I brevet tackade hon brodern för hans beröm av romanen *I fru Ulrikas hem* (1900) som just hade kommit ut och tillägger: "[T]y konsten är en sträng herre och mästare – ej mindre än vetenskapen, – och de som tro att blott aga och hårda ord behövas för att stäffa fåfången hos konstnären fara grundligt vilse."⁴¹ På det här sättet underströk hon inför både sig själv och brodern att de delade ett slags arbetsgemenskap kring det konstnärliga och vetenskapliga arbete som de utförde på var sitt håll i London och Paris.

Du tålmodigaste bland alla bröder

"Du tålmodigaste bland alla bröder, nu sänder jag dig omkring till alla mina herrbekanta", skrev Helena Westermarck till sin bror från Paris i februari 1884. I brevet bifogade hon manuskriptet till en tidningstext som hon ville få publicerad.⁴² Helena och Edvard Westermarcks brev innehåller ofta olika typer av uppdrag och små ärenden som den andra ombads uträtta. Det kunde gälla allt från inlämnandet av manuskript till bank- och skatteärenden och anskaffning av böcker eller reservdelar till skrivmaskiner. Men förutom dessa praktiska handräkningar innehåller breven också många reflektioner kring det arbete som Helena Westermarck upplevde att hon och brodern hade gemensamt.

I verket *Könsöverskridande vänskap* har Eva Gothlin diskuterat den västerländska idéhistoriens tendens att förknippa relationen mellan kvinnor och män med antingen äktenskapet eller den romantiska kärleken. Denna tendens att uppfatta sexualiteten som väsentlig för relationer mellan könen har, menar hon, medfört att vänskapen mellan kvinnor och män ofta förblivit osynlig på grund av att det saknas både mallar och begrepp för hur den bör uppfattas och beskrivas.⁴³ Det här problemet kan i själva verket anses gälla alla former av relationer mellan kvinnor och män där den romantiska kärleken eller *eros* inte ingår. Dessa inbegriper exempelvis relationen mellan syster och bror men också många andra typer av relationer som vilar på släktskap, vänskap och sociala posi-

tioner så som lärare och elev, mentor och adept eller mecenat och klient.⁴⁴

Den intellektuella gemenskap som Helena Westermarck upplevde att hon delade med sin bror fick ett symboliskt uttryck i den gemensamma födelsedagen. I november 1887 skrev hon exempelvis till Edvard Westermarck för att gratulera honom på deras gemensamma födelsedag: ”Min käre tvillingbroder! Mer än någon annan bör jag komma ihåg din födelsedag, efter vi ju dela ljuft och ledt med hvarandra den dagen. Jag önskar dig allt möjlig lycka och välgång och främst att ditt arbete må gå bra!”⁴⁵ Idén om den gemensamma födelsedagens symboliska betydelse gav hon skildrade broderns födelse.

Också Edvard Westermarck kunde ibland hänvisa till denna arbetsgemenskap. Det gjorde han exempelvis när

han skrev till sin syster för att gratulera henne till hennes 50-årsdag: ”En stor lycka är det för oss båda att vi finner så stort nöje i vårt arbete.”⁴⁶ Referenserna till arbetets betydelse i allmänhet, och till ett gemensamt arbete i synnerhet, var emellertid betydligt flertaligare i Helena Westermarcks brev till brodern. När Helena Westermarck framhävde likheterna mellan sitt och broderns arbete kunde hon uppräta en slags intellektuell jämlikhet där könet förlorade betydelse. För kvinnor som i likhet med henne tog steget ut till en offentlig karriär och ett självständigt intellektuellt liv under det sena 1800-talet, var sådana relationer ofta betydelsefulla. I sin relation till brodern kunde Westermarck iscensätta en mångsidigt samhällskommenterande och intellektuellt arbetande konstnärspersona där hennes kön inte påverkade hennes möjligheter att arbeta, tänka och skapa.

Noter

- 1 Helena Westermarcks brevsamling (HWBS) och Edvard Westermarcks brevsamling, Åbo Akademis bibliotek (ÅAB). Helena Westermarcks namn kommer i fortsättningen att förkortas HW och Edvard Westermarck EW.
- 2 För ett urval av tidigare litteratur om Helena Westermarck, se t.ex. Konttinen 2014; Toftgaard-Pedersen 2014; Konttinen 2010; Weckman; Claesson-Pipping 2007; Hagner 2005; Forsell 1999; Ramsay 1997; Konttinen 1991; Hård af Segerstad 1989; Mazzarella 1984.
- 3 *Adresskalender för Helsingfors stad* 1888, 148. Huruvida Helena Westermarck själv hade valt vilken yrkesroll som skulle framhåvas på gravstenen är emellertid oklart. Titeln ”skriftställarinna” kan även ha valts av den efterlevande familjen som reste gravstenen.
- 4 Daston & Sibum 2003, 2. Begreppet ’persona’ har introducerats inom vetenskapshistorien av Lorraine Daston och Otto Sibum som sammanfattat dess betydelse på följande sätt: ”Intermediate between the individual biography and the social institution lays the persona: a cultural identity that simultaneously shapes the individual in body and mind and creates a collective with a shared and recognizable physiognomy”. Daston och Sibum samt deras efterföljare har diskuterat olika varianter av vad de kallar för en ”vetenskaplig” (*scientific*) alternativt ”akademisk” (*scholarly*) persona. Begreppet kan emellertid lika väl tillämpas på andra typer av sociala roller än vetenskapsmannens. Se vidare Paul 2011; Paul 2014; Hallberg 2008; Hallberg 2011.
- 5 Begreppet ’handlingar’ (*doings*) har hämtats från Paul 2011. Om den själv-

- biografiska texten som iscensättning av jaget, se t.ex. Caine 2010, 97–102. Mer allmän om självbiografiska texter som källor, se t.ex. Kurvinen 2014.
- 6 Om begreppet ”iscensättning” (*performance*), se t.ex. Burke 2005.
- 7 Se t.ex. Leskelä-Kärki, Lahtinen, Vainio-Korhonen & Vehkalahti, 2011.
- 8 Jag är medveten om att många forskare motsätter sig bruket att benämna historiska personer med endast förnamn och jag strävar i regel till att benämna både Helena Westermarck och hennes bror med för- och efternamn. Eftersom detta ändå i vissa fall skulle medföra att texten blev osmidig kommer jag i några undantagsfall att endast använda förnamn.
- 9 Westermarck 1941, 16–17.
- 10 Se Westermarck 1927. För ett urval av tidigare litteratur om Edvard Westermarck, se t.ex. Lagerborg 1951; Ihanus 1990; Lagerspetz & Suolinna 2014.
- 11 Leskelä-Kärki 2006, 42. Om syskonens betydelse för individen, se t.ex. Davidoff 2012; *Sibling Relations and the Transformation of European Kinship 1300–1900*, 2011.
- 12 Om syskonens betydelse för kvinnor inom den tidiga finska kvinnorörelsen, se Dahlberg 2011.
- 13 Om möjligheterna att diskutera skillnaderna mellan kvinnors och mäns upplevelser med hjälp av syskon, se även Hakosalo 2015.
- 14 Westermarck 1941, 92–93.
- 15 Ibid., 56–58.
- 16 HW till Constance Westermarck, Paris 23.3.1880, HWBS:XI, ÅAB.
- 17 Claesson-Pipping 2007, 38–40, 200–202.
- 18 Hagner 2005, 100.
- 19 Klinge 1989, 647–655; Klinge 1997, 167–172. Jfr. Westermarck 1941, 93.

- 20 Westermarck 1941, 80.
- 21 Konttinen 1991, 209–210, 216–217; Konttinen 2014, 70–74; Weckman 2009; 38–47.
- 22 HW till Rudolf Westermarck från Paris, odaterat (troligtvis 1883), HWBS:III, ÅAB.
- 23 Citatet är hämtat ur det i föregående not citerade, odaterade brevet från HW till Rudolf Westermarck från Paris, HWBS:III. Se även brev från HW till Nils Christian Westermarck, Paris 31.12.1879, HWBS:II, ÅAB.
- 24 Westermarck 1941, 93–94.
- 25 HW till EW, Paris 12.12.1879, HWBS:VIII, ÅAB.
- 26 HW dagbok 22.10.1890, Helena Westermarcks arkiv (HWA):10a, ÅAB.
- 27 HW dagbok 17.3.1891, HWA:10a, ÅAB.
- 28 Caine 2010, 55–56. Medan den professionella historieskrivningen ännu under denna tid var förbehållen män, var biografien en genre som kvinnor lättare kunde ägna sig åt.
- 29 EW till HW, London 12.1.1891, HWBS:VIII, ÅAB.
- 30 Konttinen 2014, 30–32, 70–74.
- 31 I *Adresskalender för Helsingfors stad 1884*, 194 kunde man exempelvis år 1884 läsa att Konstnärsgillet i Finland ”är en personlig anslutning mellan artister och litteratörer i Finland samt en förmedling mellan dem och den konstälskande allmänheten.” Konstnärsgillet blev en nationell intresseförening för bildkonstnärer 1952. Se Koroma 1964, 7–8.
- 32 T.ex. Konttinen 2014; Konttinen 2010; Konttinen 1991.
- 33 T.ex. Claesson-Pipping 2007; Hagner 2005; Forsell 1999; Hård af Segerstad 1989; Mazzarella 1984.
- 34 HW till EW, Helsingfors 15.11.1899,

- HWBS:VIII, ÅAB.
 35 HW till EW, Helsingfors 15.11.1900, HWBS:VIII, ÅAB. Verket Helena Westermarck hade sett avbildat var förmodligen bronsrelieffen "My Thoughts are My Children" av Sir George Frampton från 1894.
 36 HW till EW, Enköping 20.12.1887, HWBS:VIII, ÅAB.
 37 HW till EW, Enköping 8.3.1888, HWBS:VIII, ÅAB.
 38 Helena Westermarcks syn på arbete i biografierna om yrkeskvinnor har tidigare diskuterats av Claesson-Pipping 2007, 15–46.
 39 Jfr t.ex. Ollila 2000, 70–82.
 40 Helena Westermarcks dagbok, odaterat inlägg från oktober–november 1891, HWA:10a, ÅAB.
 41 HW till EW, Helsingfors 17.1.1901, HWBS:VIII, ÅAB.
 42 HW till EW, Paris 12.2.1884, HWBS:VIII, ÅAB.
 43 Gothlin 2011, 17–21.
 44 Se t.ex. Dahlberg 2011; Leskelä-Kärki 2011; Hakosalo 2015.
 45 HW till EW, (s.l.) 16.11.1887, HWBS:VIII, ÅAB.
 46 EW till HW, West Kensington Park 16.11.1907, HWBS: IIIV, ÅAB.

Arkivkällor

Handskriftavdelningen, Åbo Akademis Bibliotek, Åbo:

Helena Westermarcks brevsamling (HWBS: volymnummer med romerska siffror)
 Helena Westermarcks arkiv (HWA: volymnummer med arabiska siffror)
 Edvard Westermarcks brevsamling

Litteratur

- Adresskalender för Helsingfors stad 1888*, 29.de årgången. Edlund, Helsingfors 1888.
Adresskalender för Helsingfors stad 1884, 25.te årgången. Frenckell, Helsingfors 1884.
 Burke, Peter, Performing History. The Importance of Occasions. *Rethinking History*. Vol. 9, No. 1, 2005, 35–52.
 Caine, Barbara, *Biography and History*. Palgrave MacMillan, New York 2010.
 Claesson-Pipping, Git, *Men arbetet! Mitt arbete! Identitet och berättande i Helena Westermarcks yrkeskvinnobiografier*. Makadam, Göteborg 2007.
 Dahlberg, Julia, Vardagsstöd, kontaktförmedling och förebilder. Syskonens position i den samhällsaktiva, borgerliga kvinnans nätverk under sent 1800-tal. *Historisk Tidskrift för Finland*. Vol. 96, No. 3, 2011, 201–224.
 Daston, Loraine & Sibum, H. Otto, Introduction. Scientific Personae and Their Histories. *Science in Context*. Vol. 16, No. 1–2, 2003, 1–8.
 Davidoff, Leonore, *Thicker than Water. Siblings and their Relations 1780–1920*. Oxford University Press, Oxford 2012.
 Forssell, Pia, Helena Westermarck. Tidsskild-

- ring och kvinnohistoria. I verket *Finland svenska litteraturhistoria* I. Red. Johan Wrede. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1999, 461–463.
 Gothlin, Eva, Att synliggöra vänskap. Simone de Beauvoir och Jean-Paul Sartre. I verket *Könsöverskridande vänskap. Om vänskapsrelationer mellan intellektuella kvinnor och män*. Red. Ingrid Holmquist. Makadam, Göteborg 2011, 17–33.
 Hagner, Minna, 'Naisasian tarkoitus on ihmiskunnan sopusointuinen kehitys'. Porvarillisen naisliikkeen tuottamat kertomukset naisten historiasta. I verket *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Red. Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén & Saara Tuomala. SKS, Helsinki 2005, 100–118.
 Hakosalo, Heini, Ille och Elin. Syskon, kön och medicinsk karriär i det tidiga 1900-talets Finland. *Historisk Tidskrift för Finland*. Vol. 100, No. 2, 2015, 125–160.
 Hallberg, Margareta, Den intellektuella biografien och begreppet persona. I verket *Vi vet något. Festskrift till Jan Bärmark*. Red. Margareta Hallberg, University of Gothenburg, Göteborg 2008, 115–136.
 Hallberg, Margareta, Struggling with Academic Biography. I verket *Making a Difference. Rethinking Humanism and the Humanities*. Red. Niklas Forsberg & Susanne Jansson. Thales, Stockholm 2011, 145–168.
 Hård af Segerstad, Ruth, *Det kvinnliga perspektivet. En studie i några av Helena Westermarcks rensationer och litterära verk 1879–1894*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1989.
 Ihanus, Juhani, *Kadonneet alkuperät. Edvard Westermarckin sosiopsykologinen ajattelu*. Kirjayhtymä, Helsinki 1990.
 Klinge, Matti, *Krig, kvinnor, konst*. Schildts, Helsingfors 1997.
 Klinge, Matti, Traditionalism och radikalism. I verket *Kejsarliga Alexanders universitetet 1808–1917. Helsingfors universitet 1640–1990. Andra delen*. Red. Matti Klinge, Rainer Knapas, Anto Leikola, & John Strömberg. Otava, Helsingfors 1989, 603–671.
 Konttinen, Riitta, *Totuus enemmän kuin kauneus. Naisaitteilija, realismi ja naturalismi 1880-luvulla. Amélie Lundahl, Maria Wiik, Helena Westermarck, Helena Schjerfbeck ja Elin Danielson*. Otava, Helsinki 1991.
 Konttinen, Riitta, *Naiset taiteen rajoilla. Naisaitteilijat Suomessa 1800-luvulla*. Tammi, Helsinki 2010.
 Konttinen, Riitta, *Taiteilijatuvertuutta. Helene Schjerfbeck, Ada Thilén, Helena Westermarck ja Maria Wiik*. Siltala, Helsinki 2014.
 Koroma, Kaarlo, *Suomen Taiteilijaseura, 1864–1964*. Suomen Taiteilijaseura, Helsinki, 1964.
 Kurvinen, Heidi, Muistelmät lähteenä. Toimittaja Anni Voipion 'Lehtimatka'. I verket *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Red. Heini Hakosalo, Seija Jalagin & Marianne Junila. SKS,

- Helsinki 2014, 132–150.
 Lagerborg, Rolf, *Edvard Westermarck och verken från hans verkstad under hans tolv sista år 1927–39*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1951.
 Lagerspetz, Olli & Suolinnä, Kirsi, *Edvard Westermarck. Intellectual Networks, Philosophy and Social Anthropology*. Finnish Society of Sciences and Letters, Helsinki 2014.
 Leskelä-Kärki, Maarit, Kirjeet ja kerrotuksi tulemisen kaipuu. Kirjailija Helmi Krohnin ja säveltäjä Erkki Melartinin kirjeystävyyttä, 1906–1936. I verket *Kirjeet ja historiantutkimus*. Red. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011, 242–271.
 Leskelä-Kärki, Maarit, *Kirjoittaan maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. SKS, Helsinki 2006.
 Leskelä-Kärki, Maarit, Lahtinen, Anu, Vainio-Korhonen, Kirsi, & Vehkalahti, Kaisa, Kirjeiden uusi tuleminen. I verket *Kirjeet ja historiantutkimus*. Red. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011, 9–27.
 Mazzarella, Merete, *Kvinnofrigörelse i Helena Westermarcks romaner*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1984.
 Ollila, Anne, *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. SKS, Helsinki 2000.
 Paul, Herman, Performing History. How Historical Scholarship is Shaped by Epistemic Virtues. *History and Theory*. Vol. 50, No. 1, 2011, 1–19.
 Paul, Herman, What is a Scholarly Persona? Ten Theses on Virtues, Skills, and Desires. *History and Theory*. Vol. 53, No. 3, 2014, 348–371.
 Ramsay, Alexandra, Kvinnokagalen. Ett återfunnet manuskript med förord och kommentarer av Alexandra Ramsay. I verket *Historiska och litteraturhistoriska studier 72*. Red. John Strömberg & Henrik Swan. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1997, 147–174.
Sibling Relations and the Transformation of European Kinship 1300–1900. Red. Christopher H. Johnson & David Warren Sabeen. Berghahn, New York 2011.
 Toftgaard-Pedersen, Arne, Helena Westermarck. Stadens och livets vandrare. I verket *Flanörernas världsbild*. Red. Elena Balzamo. Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien, Stockholm 2014, 120–130.
 Weckman, Harriet, *Med pensel och penna. Helena Westermarck 1857–1938*. Amos Andersons konstmuseum, Helsingfors 2009.
 Westermarck, Edvard, *Minnen ur mitt liv*. Schildts, Helsingfors 1927.
 Westermarck, Helena, *Mina levnadsminnen*. Söderström, Helsingfors 1941.